
DEILISKRÁNING FORNLEIFA VIÐ REYÐARÁRHNJÚK Í NORÐURÞINGI

Kristborg Þórsdóttir

Reykjavík 2019

FS756-19201

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Á forsíðumynd er meint mælingavarða SP-313:194 á Reyðarárhnjúki.

©Fornleifastofnun Íslands 2019

Bárugötu 3

101 Reykjavík

Sími: 551 1033

Fax: 551 1047

Netfang: fsi@fornleif.is

Vefsíða: www.fornleif.is

Efnisyfirlit

SAMANTEKT	5
SUMMARY	5
1. INNGANGUR	7
2. SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF	9
3. AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU	11
4. FORNLEIFASKRÁ	13
5. NIÐURSTÖÐUR	15
6. HEIMILDASKRÁ	17
MINJAKORT	18

Samantekt

Í þessari skýrslu birtast niðurstöður fornleifaskráningar innan 90 ha deiliskipulagssvæðis á og við Reyðarárhnjúk í landi Húsavíkur í Norðurþingi, um 8 km suðaustan við Húsavíkurkaupstað. Þar eru uppi hugmyndir um að koma upp aðstöðu fyrir iðkun vetraríþróttar. Vettvangsvinna fór fram í ágúst 2019. Skráðar voru tvær fornleifar innan úttektarsvæðisins. Þær eru skilgreindar í hættu vegna framkvæmda.

Efnisorð: Deiliskipulag, fornleifaskráning, Norðurþing, Húsavík, Reyðarárhnjúkur, vetraríþróttir

Summary

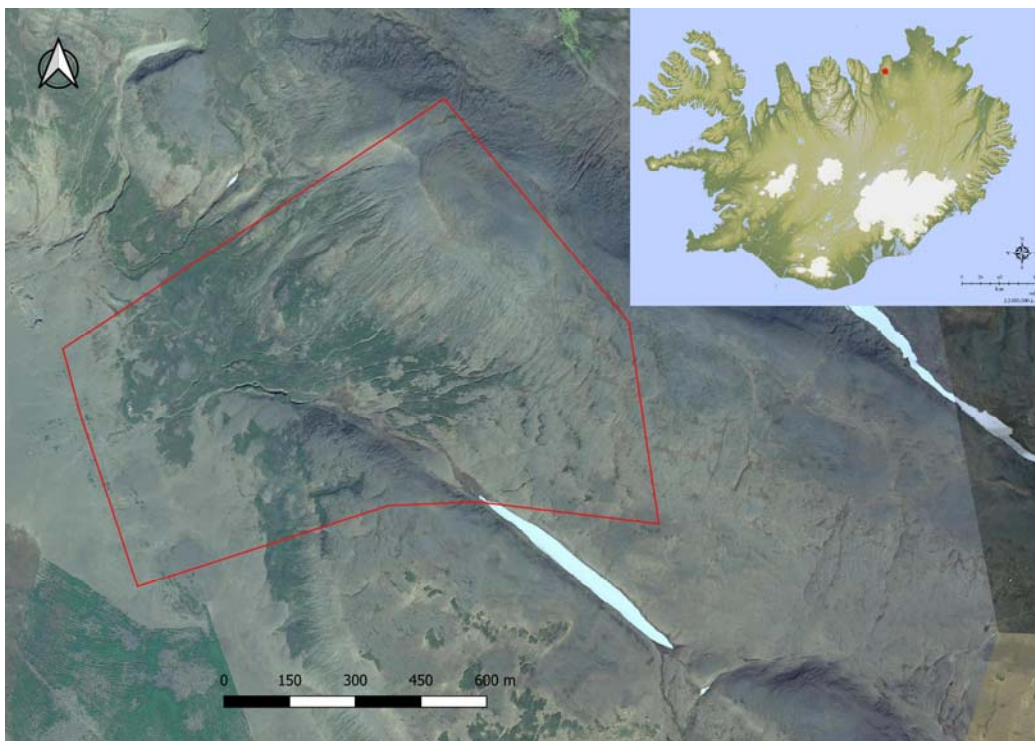
In this report are the findings and conclusions from a detailed survey carried out for the municipality of Norðurþing within an 90 ha area for development control planning some 8 km SA of Húsavík. The area is being considered for winter sports, mainly skiing. Two archaeological sites were surveyed and both of them are considered at risk of being affected by construction work.

Keywords: Institute of Archaeology, detailed survey, archaeology, Norðurþing municipality, Húsavík, Reyðarárhnjúkur, winter sports

1. Inngangur

Sveitarfélagið Norðurþing vinnur um þessar mundir að deiliskipulagi á og við Reyðarárhjúk sem er um 8 km suðaustan við Húsavíkurbæ. Uppi eru hugmyndir um að á svæðinu verði uppbygging í tengslum við vetraríþróttir, m.a. skíðalyftur, gönguskiðabrautir og aðstaða fyrir gesti. Skipulags- og byggingafulltrúi Norðurþings fór þess á leit við Fornleifastofnun Íslands að stofnunin tæki að sér deiliskráningu fornleifa innan svæðisins sem er 90 ha að stærð.

Deiliskipulagssvæðið er innan lögbýlisins Húsavíkur en aðalskráning fornminja var unnin fyrir þá jörð og aðrar jarðir sem tilheyra Húsavíkurbæ árið 2001.¹ Einnig var unnin deiliskráning fornminja í nágrenni Reyðarárhjúks árið 2008 vegna vegagerðar.² Engar

Deiliskipulagssvæðið við Reyðarárhjúk er afmarkað með rauðri línu á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

fornminjar voru þekktar á deiliskipulagssvæðinu áður en vettvangsvinnan fór fram í ágúst 2019. Vettvangsvinna var unnin af fornleifafræðingunum Ragnheiði Gló Gylfadóttur, Stefáni Ólafssyni og Kristborgu Þórsdóttur og sá sú síðastnefnda um ritun skýrslu og kortagerð.

Reyðarárhjúkur er 571 m hár³ og er hann gróðurlaus að ofan og niður fyrir miðjar

¹ Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2002. Fornleifaskráning á Húsavík. FS166-01171. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.

² Uggi Ævarsson. 2008. Fornleifaskráning á fyrirhuguðu vegarstæði. Húsavík-Þeistareykir-Kvíhólar. FS395-08151. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.

³ Það er sú hæð sem er fram kemur á Uppdrætti Íslands 72 Húsavík, korti sem gefið var út árið 1933. Í Tillögu Norðurþings að deiliskipulagi fyrir svæðið er hjúkurinn sagður 460 m hár (2019: 3).

hlíðar. Neðarlega í suðvesturhlíðum hans og við rætur fjallsins eru gróin svæði með lynggróðri en þau eru mjög sundurskorin af rennsli leysingavatns. Á flatlendinu sunnan og vestan við Reyðarárhjúk eru gróðurlaus og sendin svæði en þar hefur lúpínu verið sáð og er hún orðin nokkuð útbreidd. Gengið var skipulega yfir allt úttektarsvæðið og minjar innan þess mældar upp með GPS mælingatæki af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000.

Uppbygging skýrslunnar er með hefðbundnum hætti. Á eftir köflum um sögu fornleifaskráningar og aðferðir kemur fornleifaskrá með teikningum og ljósmyndum. Þar er fjallað um allar þær fornleifar sem skráðar voru innan deiliskipulagssvæðisins. Í kjölfarið fylgir kafli þar sem helstu niðurstöður eru dregnar saman. Aftast í skýrslunni eru minjakort.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...]“. Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölbætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bolum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

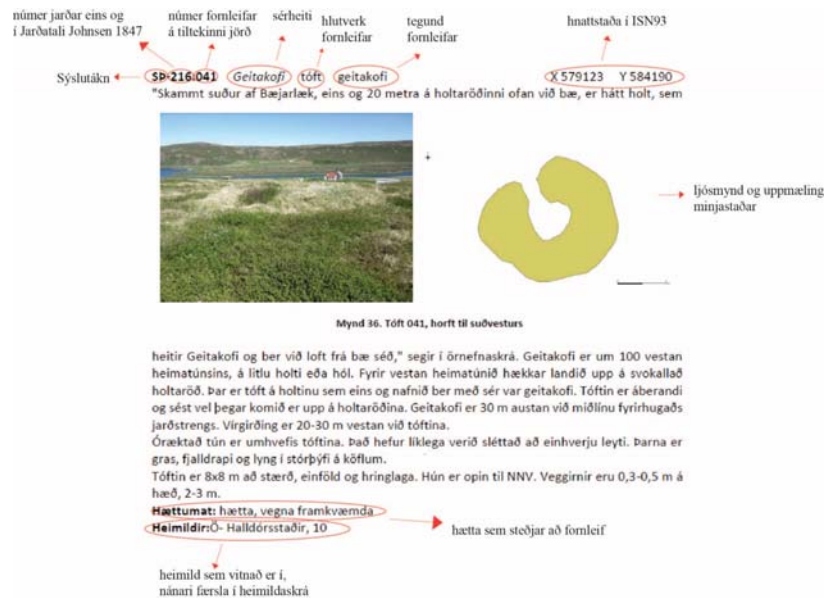
Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (SP, GK o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: GK-084:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir allar þær fornleifar sem fundust innan hvernar jarðar.

Dæmi um framsetningu upplýsinga um fornleifar í skýrslum Fornleifastofnunar

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en

hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í landshnitakerfi og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Uppmælingar voru gerðar á öllum minjastöðum með Trimble Geoexplorer 6000 og er möguleg skekkja mælinganna innan við 1 metri, allt niður í nokkra sentimetra.

Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirliggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

4. Fornleifaskrá

SB-313:194 varða

582812 613321

Stór varða er uppi á Reyðarárhnjúki (einnig nefndur Höskuldsvatnshnjúkur) en hann er 8,5 km suðaustan við Húsavík og 1,5 km norðan við Höskuldsvatn.

Uppi á hnjúknum er nokkuð stórt flatlent svæði. Á því og niður í miðjar hlíðar hnjúksins eru gróðurlausir og grýttir melar.

Varða 194, á vinstri mynd er horft til NNV og á hægri mynd til SSV. Á mynd til hægri má sjá nýleg mannvirki uppi á Reyðarárhnjúki.

Varðan er allstór, um 1,5 m í þvermál að grunnfleti og mjókkar lítillaga eftir því sem ofar dregur. Hún er 1 m á hæð og er grjótið í henni skófum vaxið neðst. Efst í henni er grjót sem engar skófir eru á og gætu það verið seinni tíma viðbætur. Ekki sjást hleðslur í vörðunni og virðist grjótinu í henni hafa verið hrúgað saman. Hlutverk vörðunnar er ekki þekkt en yfirgnæfandi líkur eru á því að varðan sé mælingavarða sem hefur þá verið hlaðin þegar danskir kortagerðarmenn gerðu mælingar á svæðinu árið 1931. Varðan er að því er virðist á hæsta punkti hnjúksins sem er í 571 m hæð yfir sjávarmáli skv. korti 72 (Uppdráttur Íslands) sem er í mælikvarðanum 1:100 000 og gefið var út árið 1933.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Uppdráttur Íslands 72. Húsavík

Lítið byrgi sem hlaðið er upp við stóran jarðlægan stein er í aflíðandi halla vestan undir Reyðarárhnjúki (Höskuldsvatnshnjúki), litlu norðaustan við djúpt grafgil. Byrgið er 700 m suðvestan við vörðu 194, 1,5 km norðvestan við Höskuldsvatn og rúmum 8 km suðaustan við Húsavík. Af lögun og staðsetningu byrgisins má ætla að það hafi þjónað sem skotbyrgi. Aldur þess er ekki þekktur en það virðist ekki ýkja gamalt.

Á svæðinu umhverfis byrgið eru grýttir melar og gróðurlausar moldir inn á milli gróinna svæða þar sem er lyngmói. Byrgið er á lágrí hæð sem er nánast gróðurlaus.

Byrgið er U-laga, 2x1,5 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Stór jarðfastur steinn myndar hluta norðausturveggjar. Ekki er hlaðið fyrir suðausturenda byrgisins þar sem op er inn í það. Hlaðnir veggir eru mjóir og einhlaðnir, aðeins 0,2-0,3 m á breidd og 0,3-0,5 m á hæð utanmáls. Mest sjást 3 umför í suðvesturvegg. Sá veggur kann að hafa verið hlaðinn upp aftur eftir hrun því að hann er minna gróinn en aðrir hlutar byrgisins.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

5. Niðurstöður

Deiliskipulagssvæðið á og við Reyðarárhnjúk er í talsvert mikilli hæð yfir sjávarmáli og þar er lítill jarðvegur og rýr gróður. Ekki var því mikilla minja að vænta á svæðinu og engar fornminjar voru á þessum slóðum við eldri fornleifaskráningu innan Húsavíkurjarðarinnar. Það kom því ekki á óvart að aðeins reyndust tvær sýnilegar fornminjar innan þess. Annars vegar er það varða SP-313:194 uppi á Reyðarárhnjúki og hins vegar lítið skotbyrgi SP-313:195 suðvestan undir hnjúknum. Aldur þessarar minja er ekki þekktur en talsvert miklar líkur eru til þess að varðan hafi verið hlaðin þegar mælingar voru gerðar við kortlagningu svæðsins árið 1931. Kort af svæðinu sem byggir á þessum mælingum kom út árið 1933.⁴ Sé kortið hnitsett og mælingar á minjum innan svæðis lagðar ofan á það er hæsti punktur á Reyðarárhnjúki (571 m) innan við 100 m norðan við vörðuna. Ætla má að skekkja sé í kortinu og að varðan sé á hæsta punkti hnjúksins. Sé þessi tilgáta um hlutverk og aldur vörðunnar rétt, hefur hún ekki náð nógu háum aldri til þess að geta talist til fornminja. Það er engu að síður full ástæða til þess að stuðla að varðveislu mannvirkja af þessu tagi. Mælingavörður eru til vitnis um elstu kortagerð á Íslandi sem unnin var af mikilli nákvæmni upp úr aldamótunum 1900.

Skotbyrgið er einfalt að gerð og lætur ekki mikið yfir sér. Það er hlaðið upp við stóran jarðfastan stein. Ekki er vitað hvenær byrgið var í notkun eða hvort það var notað til veiða á vargi eða á fugli til matar, eða hvorttveggja. Það ber með sér að vera nokkuð ungt og virðist suðvesturveggur þess hafa verið endurhlaðinn. Þar eru hleðslur minna grónar en annarsstaðar í byrginu.

Báðar minjarnar sem skráðar voru eru skilgreindar í hættu vegna framkvæmda. Ekki liggja fyrir teikningar sem sýna hvar fyrirhuguð mannvirkjagerð verður innan deiliskipulagsreitsins og því var ekki hægt að meta hvort minjar innan hans lendi í stórhættu vegna framkvæmda. Í þeim tilvikum þar sem óhjákvæmilegt reynist að raska fornminjum vegna framkvæmda er það hlutverk Minjastofnunar Íslands að skera úr um hvort og með hvaða skilmálum fornleifar megi víkja við slíkar aðstæður.

Töluverðar framkvæmdir eru þegar hafnar innan deiliskipulagsreitsins og er ekki útilokað að við þær framkvæmdir hafi fornminjum verið raskað, þó að litlar líkur séu til þess. Búið er að leggja uppbyggðan malarveg af Reykjaheiðarvegi inn á deiliskipulagssvæðið. Heildarlengd hans er 1100 m, þar af eru 750 m utan úttekarsvæðis og á áður óröskuðu svæði vegna framkvæmda. Þess bera að geta að vegurinn liggur yfir sanda sem lúpínu hefur verið sáð

⁴ Uppdráttur Íslands 72. Húsavík.

í og er ólíklegt að minjar hafi verið á því svæði út frá gróðurfari og staðsetningu. Frá uppbyggðum vegi inn á svæðið er búið að ryðja slóða upp á Reyðarárhjúk og uppi á hnjúknum er allstór rafstöð og hátt mastur við það. Þessar framkvæmdir eru einnig nýlegar (sjá minjakort 2). Ólíklegt er að minjum hafi verið raskað við þær en ekki er hægt að útiloka það.

6. Heimildaskrá

04 Reyðarárhnjúkur, skíðasvæði. Tillaga að deiliskipulagi – skipulags- og matslýsing. Apríl 2019. Norðurþing.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2002. Fornleifaskráning á Húsavík. FS166-01171. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.

Uggi Ævarsson. 2008. Fornleifaskráning á fyrirhuguðu vegarstæði. Húsavík-Þeistareykir-Kvíhólar. FS395-08151. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.

Uppdráttur Íslands 72. Húsavík. Mælikvarði 1:100 000. Gefið út í Kaupmannhöfn og Reykjavík 1933.

Minjakort

Minjakortin eru unnin ofan á loftmyndir frá Loftmyndum ehf.

Kort 1

Sp-313:194

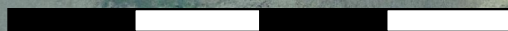
Sp-313:195

Skýringar

— Afmörkun_úttekarsvæðis

● Fornleifar

0 100 200 300 400 m

Kort 2

Sp-313:194

Sp-313:195

Skýringar

- Afmörkun_úttektarsvæðis
- Fornleifar
- Nýlegur slóði
- Ónákvæmt framhald af slóða
- Malarvegur
- Nýleg mannvirki

0 150 300 450 600 m

